

НЕДИЋЕВА ШКОЛСКА РАДНА СЛУЖБА – БРОШУРА ШТАМПАНА ПОВОДОМ ПРОСЛА- ВЕ ОДРЖАНЕ 5. ЈУЛА 1942. ГОДИНЕ

346

Анстракт: После слома Југославије 1941. школство у Србији нашло се у новим околностима које су налагале одређивање нових циљева васпитнообразовног процеса и нове облике рада. Према наређењу Министарства просвете, а ради развијања осећања одговорности према заједници, у свим школама заведена је, јуна 1941, обавеза физичког рада и основана је Школска радна служба. Свако одељење имало је обавезу да једном недељно, у складу с прописаним распоредом, ради у школској башти, а у зимском периоду да чисти снег. Ћачке чете, које је чинило од двадесет до десет ученика и којима је командовао старшина, то јест најспособнији ученик, могле су бити посебне или мешовите, а у њима су била деца од четрнаест до осамнаест година старости. На сваких десет ученика долазио је један десетар, млад наставник, а најмлађим ђацима десетари су могли бити старији другови. Формирање радних чета било је у складу с просветном политиком, односно са улогом рада у процесу васпитања и образовања. Методе рада могле су бити појединачне или групне у случају када су за ученике били организовани заједнички смештај и исхрана. Било је предвиђено да групни рад траје од четири сата до осам сати дневно, после чега би следио двочасовни одмор са забавом. У многобројним говорима министар просвете Велибор Јонић истицао је потребу ученичког рада не само за појединце већ и за заједницу. У процесу формирања ђачких чета посебно је инсистирано на зближавању варошке и сељачке омладине, што је остваривано организовањем радних летовања.

У циљу *препорода* Београдске школске омладине министар просвете обратио се Београдској општини која је, београдским средњим и стручним школама, уступила 35.000м² земљишта. Већ половином априла 1942. ученици средњих, грађанских и учитељских школа су, са ашовима и мотикама, почели да обрађују земљу. Сав приход био је намењен школским кухињама за сиромашне ученике.

Било је предвиђено да се у Београду 28. јуна 1942. одржи свечана Смотра ученика средњих школа сарадника Школске радне службе, уз учешће око 16.000 омладинаца, али је она одложена за 5. јул те године када је број учесника био знатно мањи. На дан смотре било је постројено 7.000 средњошколаца, а после поздравних говора Милана Недића, председника владе, и Велибора Јонића, министра просвете, ученици су отпевали песму радне омладине *Војска смене* коју је написао Владимир Велмар-Јанковић.

У циљу пропагирање идеје обавезног рада код средњошколске омладине, коју је заступала колаборационистичка власт, била је штампана брошура под називом *5 јули 1942 – све за Србију*, у којој су објављене фотографије и делови говора са поменуте Смотре. Штампана је једним делом било потпомогнуто из Фонда Стевана Магазиновића, а брошура је била бесплатно дељења сиромашним ученицима.

Овај рад има за циљ да укаже на мало познат догађај који је окупио београдску

¹ музејски саветник, ngomusketar@hotmail.com

средњошколску омладину током ратне 1942. и да осветли још један угао посматрања процеса васпитања и образовања током Другог светског рата.

Кључне речи: *васпитање и образовање, Други светски рат, Школска радна служба*

Задаци пред којима се налазило Министарство просвете и вера на почетку Другог светског рата, по мишљењу министра просвете и вера Велибора Јонића, били су разноврсни, али је на првом месту свакако била потреба за спровођењем ревизије школства како би се уклониле штетне појаве у српској просвети.

Просветном политиком био је одређен циљ васпитавања дефинисан као васпитавање српске омладине у националном духу, у духу српских народних традиција. Томе је доприносила верска настава као основа нематеријалистичког схватања света и живота, па је због тога веронаука као наставни предмет била уведена и у школе у којима се до тада није учила. Контролу над животом и радом омладине спроводили су васпитачи и ученичко редарство, постојала је сарадња школа и родитеља, а најсиромашнијим ученицима пружана је помоћ. Настава је одржавана у најтежим условима, а тамо где то није било могуће ученици су упућивани на самообразовање.

Идеологија коју је заступало Министарство просвете и вера, па и сам министар, кретала се у правцу духовне обнове Србије и стварања нове националне елите. Предратна просветна политика није одговарала ни српским колаборационистима ни Немцима, па се већ крајем 1941. приступило реформи школства и просвете: Само коренита реформа наше просвете, политике и наших школа може омогућити да наш народ успешно преброди тешкоће и проблеме данашњице и да се оспособи за бољу и лепшу будућност.²

По мишљењу Велибора Јонића, нова просветна политика требало је да се утемељи на извору старих српских вредности, на вери у Бога, породици, осећању припадности народној заједници, као и на поштовању рада и конструктивног стваралаштва. У том контексту, примарни задатак школе био је да формира српске родољубе с традиционалним погледом на свет, односно да обликује чланове српске заједнице који у раду и стварању траже смисао свог индивидуалног живота укљученог у друштвене токове.

Сличне ставове заступао је и Владимир Велмар-Јанковић, помоћник министра просвете, који је у свом националистичком програму, критикујући отуђењу интелигенцију, истицао важност младе Србије, то јест омладине која би својим трудом и радом требало да учествује у обнови Србије.

Тако су усмеравање појединца ка заједници, радна друштвена обавеза и традиционални и патријархални став у васпитању представљали основна обележја државног просветног плана.

² М. Милошевић, *Стварање нове националне елите*, у: *Министар просвете говори...*, Београд 1941, VI.

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ У ФОНДОВИМА ПЕДАГОШКОГ МУЗЕЈА – ЗБИРКА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ (ОРИГИНАЛИ И КОПИЈЕ)

Током више деценија у Збирци архивске грађе сакупљен је завидан број документа у вези са школством током Другог светског рата. На основу истраживања у другим институтима као што су архиви, музеји и библиотеке, реализовано је неколико изложби и стручних каталога у вези са овим периодом.

Међу првима је била изложба *Школа и револуција 1941-1945*. (из 1964) реализована на основу грађе која се углавном налазила код појединаца док су се фотографске копије сачувале у Педагошком музеју. Тако су сачувана документа која се односе на отпуштање напредних учитеља из службе, на рад просветних радника на ослобођеној територији, на делокруг рада културних секција на ослобођеној територији, спискови наставника комуниста, *Правилник о сузбијању комунистичке пропаганде*, групне и појединачне фотографије скојеваца, фотографије са учитељских конгреса и курсева, фотографије партизанских школа, фотографије спомен-плоча палих бораца које су се налазиле на школским зградама, фотографије народних хероја, као и фотографија у вези са стрељањем Ђака у Крагујевцу.

Током две деценије сакупљана су документа и фотографије које се односе на постојање и рад Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци, што је омогућило, да се на основу те грађе и докумената која се налазе у Војном архиву Србије, Историјском архиву Београда и Историјском архиву Смедеревска Паланка, реализују изложба и стручна публикација под истим називом током 2010. године. Међу документима се налазе Извештаји о раду Завода, План и програм рада Завода, Уредба о принудном васпитању омладине, годишња сведочанства, као и оригиналне фотографије настале у фото-секцији Завода у периоду од 1942. до 1944. године.

Анализа архивске грађе указује на друштвену функцију васпитања и образовања, као и на стручни и идејно-политички утицај ове специфичне установе на формирање неколико генерација које су у послератном периоду учествовале у друштвеном животу Србије. Имајући у виду идеолошке супротности у наведеном периоду, документа у вези са просветним приликама помогла су да се идентификују циљеви друштвеног развоја и узрок политичких борби.

Међу документима који се односе на период Другог светског рата налази се и осам свезака у којима је забележен рад Професорског друштва у Офлагу у Оснабрику у периоду од 1941. до 1944. године. Важност ове архивске грађе састоји се у томе што је мало сачуваних историјских податка који се односе на рад Професорског друштва за време Другог светског рата, као и на ученика који су своје школовање употпунили или довршили у том периоду. У свескама су забележени наставни план и питања са годишњих и матурских испита, што представља реткост у документима која служе као основ за проучавање историје школства. У питању су историјски подаци у вези са образовањем у посебним условима у иностранству, рату и логору. Детаљан истраживања нису извршена, али највероватније да само Педагошки музеј поседује овакву врсту грађе.

У богатој збирци заоставштине просветних радника који су живот везали

за развој просвете и културе налази се и Фонд др Лазара Јованчића, професора и писца стручних публикација из области биолошких наука. Архивску грађу тог фонда, добијену на поклон седамдесетих година 20. века, чине документи о његовом школовању и кретању у служби, лична и службена преписка, као и фотографије из времена службовања. Поред остале писане заоставштине, ту се чувају и његови дневници вођени током Другог светског рата, тј. архивалије које могу да послуже као извор нових сазнања и сагледавања једног комплексног историјског процеса. Дневник о којем је реч састоји се из четири свеске мањег формата са меканим корицама и једне укоричене бележнице. Све су писане латиничним и ћириличним писмом, мастилом и обичном оловком. У њима су сачувана сећања Лазара Јованчића на заробљеништво у Италији у периоду од јуна 1941. до новембра 1943. године. Вођење дневника омогућавало му је да у тим тешким тренуцима да посебан смисао и емотивно значење свом животу, а нама ти записи пружају прилику да још једном сагледамо чињенице и околности под којима се одвијао живот српских заробљеника, као и да донесемо личне и научне ставове о тим временима и лично-стима.

У другим појединачним фондовима налазе се документа која се односе на Други светски рат, као што је свеска за писмени рад Радомира Турајлића, ученика шестог разреда Државне реалке у Београд из 1942/1943. године. Специфичност овог документа чини тема писаног рада – самопрегоревање (заправо делање младих људи за опште добро, једна од битних карактеристика васпитних циљева током тог период). Поред тога сачувано је и сведочанство Јелене Милојковић, ученице Потпуне приватне немачке гимназије са првом јавности у Београду од 31. мај 1944. године. Сведочанство садржи, на немачком и српском, описне и нумеричке оцене, од 1 до 10, на првом и другом полугодишту наведене школске године.

НАЦИОНАЛНА СЛУЖБА ЗА ОБНОВУ СРБИЈЕ

Крајем 1941. Влада Милана Недића увела је обавезну радну службу, односно за старије становништво основана је Национална служба за обнову Србије, а за млађе су уведене радне чете. Да би се Србија обновила, обвезници су били дужни да раде на локацијама од војно-економског значаја, на рашчишћавању рушевина и подизању брана.

Интересантно је да је идеју о увођењу друштвено-корисног рада, посебно за школску децу и омладину, дала Мага Магазиновић, професорка Прве женске гимназије и позната новинарка, која је редакцији *Новог времена* послала чланка у коме је указала на потребу да се школска деца упуте на радно летовање на село. Рад на селу био би услов за упис на виши течај у гимназијама и стручним школама, као и могућност рада у државној служби.³

У оквиру организације *Збор*, у лето 1941. јавила се и прва омладинска добровољачка служба која је радила на рашчишћавању рушевина тврђаве, која је страдала од експлозије, у Смедереву. Крајем исте године у Крагујевцу омладинци су радили на регулисању тока реке Лепенице, а у исто време присуствовали су

³ М. Магазиновић, *Организовање рада у пуној стварности*, у: *Ново време*, 1. јун 1941, 6.

и предавањима која су се базирала на идеји о националном васпитању. У оквиру Владе Милана Недића и његовог плана за стварање нове државе рад је, у то време, имао двојаку функцију – друштвенкорисну (рад у обнављању земље) и васпитану (радно васпитање и неговање националних осећања). Тако је, под командом професионалних официра, образована Национална служба рада за обнову Србије, са начелником Ђуром Котуром, предрагним сенатором, и са помоћником Марчетићем, професором Друге гимназије у Београду.

Деловање Националне службе било је регулисано *Уредбом о увођењу Националне службе за обнову Србије* која је обнародована 17. децембра 1941, али је због материјалних тешкоћа била примењивана тек од 15. марта 1942, после доношења *Уредбе о организацији Националне службе за обнову Србије* од 12. марта 1942. године.⁴ Уредба је обухватала девет тачака, на основу којих је сваки способан Србин од седамнаест до четрдесет пет година старости био у обавези да шест месеци проведе на раду у тој служби. Од ове наредбе били су изузети они који су имали редовна занимања, они који су били неопходни у пољопривредним домаћинствима, радници на раду у Немачкој, као и Цигани и Јевреји, који нису имали грађанска права. Рад се није плаћао, али су обвезници имали обезбеђену храну, одећу и смештај. Такав вид окупљања грађана према годинама старости и *нарочитим социјалним потребама* имао је васпитни и привредни задатак. Васпитни се састојао у стварању *везе између разних друштвених класа, осећаја другарства и међусобне повезаности*, док се привредни односио на остваривање великих заједничких радова, оних који су били од користи целој земљи.

Уредбом је било предвиђено да од 10. јуна до 10. октобра сваке године припадници Националне службе рада учествују у обнови Србије, у складу с тежњом да се ученици васпитавају у националном духу путем рада у заједници: *Према овој наредби сваки грађанин града Београда, без обзира који друштвени или социјални положај заузима, биће регистрован код свог кварта, и кад се потреба укаже, позват да својим личним радом одужи свој дуг према своме граду и своме народу.*⁵ Морално-васпитни задатак, по мишљењу Ђуре Котура, руководиоца Националне службе за обнову Србије, састојао се у томе да се *развије у омладини национални осећај, љубав и пожртвовање за народну заједницу, у душу младог покољења усадити идеју националне части и поноса, као и дубоки смисао за социјалну правду.*⁶

У *Изменама Уредбе о Националној служби рада за обнову Србије* од 18. фебруара 1944. било је назначено да су сви млади Срби обавезни да служе свом народу у оквиру Националне службе рада која је, као национално-васпитна служба, требало да одгаја српску омладину у српском духу, да је васпитава за ново и правилно схватање рада и да организује радове којима ће се Србија унапређивати

⁴ ВА, Недићева архива, к 2, ф 1, док. 10: акт у вези са оснивањем Националне службе рада (без датума).

⁵ *Наредба о обавезном личном раду*, у: Обнова, Београд, 26. септембар 1942, 5.

⁶ ВА, Недићева архива, к 2 ф 1, док. 12: допис др Ђ. Котура, руководиоца Националне службе за обнову Србије.

технички, културно и привредно.⁷ Овом Уредбом било је предвиђено и позивање женске омладине у Националну службу рада, а делимично су били измењени и њени задаци. На основу тога Служба је проглашена за стриктно омладинску организацију чији је циљ био развијање националног духа и поштовања рада, а назначено је да оснивање једне праве, свенародне српске службе рада тек треба да уследи. Због развоја ратне ситуације старији обвезници били су упућивани у јединице Српске државне страже као и на рад у Борске руднике.

Поред обавезног физичког рада припадници су били у обавези да посећују идеолошки усмерена предавања, да посећују стручне курсеве и друге факултативне активности. Предавања су држали тада познати професори и политичари као што су били министар просвете Велибор Јонић, министар рада, социјалног старања и народног здравља Танасије Динић, министар пољопривреде Радослав Веселиновић, Милорад Марчетић, вођа организације *Земља и рад* Стеван Кулић, као и немачки предавачи из организације РАД.⁸ Факултативне активности одвијале су се у оквиру спортске секције, аматерског позоришта, фолклора и оркестра.

Припадници Националне службе, који су поседовали легитимацију са сликом и основним подацима, били су у обавези да се одазову сваком позиву на рад, без обзира да ли је реч о некој катастрофи, рашчишћавању рушевина или некој другој државној потреби: *У случају да настане државна потреба или нека катастрофа, па се морају позвати обвезници Националне службе управне власти забрањене обвезницима удаљавање из места њиховог сталног становања.*⁹

Стиче се утисак да је Национална служба имала полувојнички карактер јер су обвезници били подељени у групе и чете, а на челу сваке формације налазио се старешина. Тамо где је то било могуће чланови су имали и посебне униформе. У Остружници код Београда 26. фебруара 1942. отпочео је с радом курс за школовање будућих старешина, руководиоца радних јединица, који су по завршетку обуке били распоређени по јединицама у Београду и унутрашњости Србије.¹⁰ Канцеларија и магацин Националне службе налазили су се у Пастеровој улици број 6 у Београду.

Припадници радне службе са села били су у повлашћеном положају, јер су углавном радили од куће и били ангажовани за послове мањег обима, док су они из градова слати ван места боравка. Постојале су и мешовите групе које су имале за циљ спајање градске и сеоске омладине, размену искустава и ширење другарства.

Као што је већ речено, Национална служба била је организована у Београду и у свим местима у унутрашњости Србије. У неким формацијама Националне службе налазила су се и мања деца, као што је то било у Љигу: *Да би помогли обнову*

⁷ Уредба о Националној служби рада за обнову Србије, у: Ново време, Београд, 7. и 8. мај 1944, 8.

⁸ А. Стојановић, *Идеје, друштвено-политички пројекти и пракса владе Милана Недића (1941-1944)*, Београд 2014, 297.

⁹ Општа наређења, члан 11, ПМ, ф Други светски рат, инв. бр. ББ: исправа обвезника Националне службе за обнову Србије на име Душана Маринковића.

¹⁰ Ту школу су 2. марта 1942. посетили руководиоца Националне службе Ђуро Котур и његов помоћник Милорад Марчетић.

Србије многи малишани добровољно су се пријавили за радове у атару своје општине. Интересантно је напоменути да су за то била најодушевљенија баиш ма-ла деца, међу којима најстарије има 15 година, која су се сакупила и замолила председника Љишке општине Милосава Сарића да им да посао. Варошица Љиг може заиста да се поноси када има овакву омладину, која се васпитава у потпуно националном духу и која ће доцније моћи мирне душе да прими терет изграђивања државе на своја плећа а да при том не поклекне.¹¹

Бојећи се од могуће побуне, припадници немачких власти нису увек са одобрењем гледали на рад организације Националне службе рада, али су временом увидели да су чланови Владе Милана Недића све дражили под контролом.

Издвојену групу чинило је српско сељаштво које је имало посебан положај, с обзиром да је план Недићеве Владе био да после рата заузме важно место у управљању државом и националној изградњи. Свестан њихове необразованости и технолошки заостале српске аграрне производње, Недић се одлучио да сељаци пошаље на рад и усавршавање у Немачку.¹² Овај потез имао је двојак карактер – стручно усавршавање српског сељака и ближи контакт са Немцима. За те одабране младиће, који су се бавили пољопривредом, била је организована идеолошко-информативна настава, курс на коме су били упознати са главним одликама немачке државе, затим курс немачког језика, као и физичке припреме, односно телесно вежбање. Од Народне банке полазници су добили извесну своту новца која је била намењена за куповину савремених немачких трактора. Председник Владе Милан Недић и министра просвете Велибор Јонић ове младе сељаци, који су представљали земљу, називали су *амбасадорима Србије*. Током 1942. у ратној штампи, као што су *Ново време* и *Обнова*, били су објављивани чланци у којима је истицано да су српски млади сељаци послати у Немачку како би научили нове методе у обради земље и да би се упознали са новим технологијама које се користе у аграрним радовима.

Током маја 1943. педесет полазника полагали су испит пред професором др Лудвигом Херцогом, а у присуству Велибора Јонића. После испита гледали су, у Немачком научном институту, филм, а након тога примио их је сам Милан Недић.¹³ О едукацији у Немачкој сеоски младић из Груже Војислав Симовић написао је књигу под називом *Земља и рад* у којој је истакао да је српска омладина прихватила радне навике и да је рад схватила као извор задовољства и стварања. Кроз стварање нове елите окупациона Влада промовисала је култ рада, као и могућност сарадње са немачком нацијом.

УЧЕНИЦИ ДОБРОВОЉЦИ И ЧЕТНИЦИ

На самом почетку рата, 5. јуна 1941, у Смедереву је експлодирало складиште муниције; погинулих је било много, а материјална штета била је велика. Да

¹¹ Н. Н., *Образовање националне службе у Љигу*, у: *Обнова*, Београд, 22. јул 1942, 5.

¹² А. Стојановић, *нав. дело*, 292.

¹³ Н. Н., *Председник српске владе генерал Недић примио је јуче сеоске омладинце*, у: *Обнова*, 11. мај 1943, 3.

би помогао у рашчишћавању рушевина и проналажењу жртава, као што је већ напоменуто, Димитрије Љотић позвао је из Београда и других места у Србији омладинце, припаднике *Збора*, на добровољни рад. То је била прва добровољна радна чета састављена од ђака и студената, а међу којима су се налазиле и избеглице из Хрватске.

Српска добровољачка команда, с Васпитним и Добровољачким одсеком, а под контролом Милана Недића и надзором немачке војне управе, формирана је 17. септембра 1941. године. Васпитни одсек, који се састојао од чета с васпитачима и одреда с просветарима, имао је за циљ да српској омладини укаже на идеолошку оријентацију добровољаца. Шеф тог одсека био је Ратко Парезанин, новинар и члан *Збора*. Актом од 10. фебруара 1942. од Министарства просвете затражено је да ученици који су провели најмање четири месеца у добровољачким четима имају статус редовних ученика, као и првенство приликом уписа на студије. На основу Уредбе о добровољцима и четницима за средњошколску омладину ангажовану у добровољачким и четничким јединицама организовани су посебни образовни курсеви у Београду, односно средњошколски течај при штабу Српске добровољачке команде. Некима од тих омладинаца била је обезбеђена и стипендија за студије у Немачкој.

Министарство просвете било је у обавези да за поменуте курсеве, који су омогућавали полагање разредних и виших течајних, односно разредних и дипломских учитељских испита, пропише одређени наставни план и програм. Министарство просвете је 21. маја 1942. донело *Уредбу о Националној служби за обнову Србије* на основу које су ученици који су провели најмање четири месеца у добровољачким четима имали статус редовних ученика.¹⁴ Њом је било предвиђено да се за ученике средњих и стручних школа у Београду и Букову организује специјални двомесечни курс, након чега им је било омогућено полагање разредних и виших течајних, односно разредних и дипломских учитељских испита. Министарство просвете било је у обавези да за поменуте курсеве пропише наставни план и програм.

Поједини студенти добровољци могли су током 1942. године да наставе школовање као стипендисти у Немачкој. На свечаном пријему организованом поводом одласка студената генерал Недић поручио је српској омладини: Драга децо, ја сам наредио да напустите славне и јуначке одреде добровољаца и четника и наредио сам да замените пушку и бомбу са књигом и пером. Нарочито хоћу да вам напоменем ово: идете у велики културни свет, у Немачку, не само да гледате културу већ и све друге благодети, нарочито способност за организацију коју ми немамо довољно. Затим снагу духа и народну дисциплину. Видећете нов друштвени социјални поредак. То је будућност Европе.¹⁵

¹⁴ Н. Н., *Уредба о Националној служби за обнову Србије*, у: Ново време, Београд, 24. јун 1942, 5.

¹⁵ Н. Н., *Група студената који одлазе у Немачку код председника владе*, у: Обнова, Београд, 25. новембар 1942, 6.

ШКОЛСКА РАДНА СЛУЖБА

Према наређењу Министарства просвете, а ради развијања осећања одговорности према заједници, у свим школама заведена је јуна 1941. обавеза физичког рада и основана је Школска радна служба. Свако одељење имало је обавезу да једном недељно, у складу с прописаним распоредом, ради у школској башти, а у зимском периоду да чисти снег. Ћачке чете, које је чинило од двадесет до педесет ученика и којима је командовао старешина, то јест најспособнији ученик, могле су бити посебне или мешовите, а у њима су били млади од четрнаест до осамнаест година старости. На сваких десет ученика долазио је један десетар, млад наставник, а најмлађим ђацима десетари су могли бити старији другови. Формирање радних чета било је у складу с просветном политиком: ... *да се на раду озбиљном, правом мора оснивати живот сваког члана народне српске заједнице.*¹⁶

354

Министра просвете Велибор Јонић користио је сваку прилику да држи говор школе о омладини. Обраћајући јој се септембра 1941. указао на важност радног васпитања, односно самог рада: *Пред вама су, ученици, крупни задаци. Ви морате себе наоружати знањем, како би сте доцније могли корисно послужити себи и народу. Сви ми морамо бити свесни да ћемо у утакмици међу народима моћи опстати само они народи, који буду били слободни за рад и стваралаштво. Омладино српска, настало је ново време у коме се човек цени само по његовој радној способности и по општој корисности његовог рада. Нестаје класних и имовинских привилегија. Постоји само једно племство, племство рада.*¹⁷

Методе рада могле су бити појединачне или групне, односно када је за ученике био организован заједнички смештај и исхрана. Било је предвиђено да групни рад траје од четири сата до осам сати дневно, после чега је следио двочасовни одмор са забавом: *Смисао за право човека на одмор и уживање само ако је довољно радио не само за себе већ и за заједницу не може се развити никаквим школским теоретисањем, већ залажењем омладине у сву збиљу, тежобу и одговорност стварног рада.*¹⁸ Посебна пажња поклањана је зближавању варошке и сељачке омладине, што је остваривано организовањем радних летовања.

Једно такво радно летовање било је организовано за београдске матуранте у јулу 1942. године.¹⁹ Њему је претходила смотра београдских матураната организована, на Видовдан исте године, на једном од спортских терена у околини старе електричне централе, у близини Дунава. Том приликом председник српске Владе генерал Недић одржао је говор у коме је инсистирао на раду, реду и миру. Иста група матуранта јула 1942. била је послата на изградњу насипа на обали Дунава, да би после после три недеље била одведена у Кисилево код Великог Градишта где су наставили са подизањем насипа. Младићи су били смештени у баракама на старом шлепу, које су биле скромно опремљене дрвеним креветима са сламарицом

¹⁶ АС, МПСВ, ГПС, ф 6, р 6/1941: одлука Главног просветног савета о увођењу радних чета, 6. јун 1941.

¹⁷ *Смотра средњошколске радне службе - 5 јула 1942 у Београду*, Београд 1942, 3.

¹⁸ *Исто.*

¹⁹ *Сто година треће београдске гимназије*, Београд 1991, 272.

и по два војничка њебета. Живот је текао по правилима војног живота - шест часова рада, а након тога војничке вежбе. Била су организована дежурства, рапорти и страже са ашовима уместо са оружјем; младићи су носили униформе и чокуле са дрвеним ђоном, а храна је, за разлику од оне у Београду, била добра и обилна. Током дана су се, када су за то имали времена, дружили са сељанима омладинцима, а понекад су одлазили код њих и на славе. Један од најбогатијих свињара у том крају је за све њих, а било их је око 300, организовао богат ручак. Посећивао их је и професор Мирчетић, а отац Николе Калабића, начелник из Пожаревца, више пута је контролисао њихов рад. После шест месеци, крајем новембра, вратили су се у Београд, а неки од њих одмах су приступили Националној служби за обнову Србије.

Оно што је обележило постојање и деловање школске радне службе била је смотре реализована 5. јула 1942. године. Првобитно је било предвиђено да се у Београду 28. јуна 1942. одржи свечана смотре ученика средњих школа сарадника Школске радне службе, уз учешће око 16.000 омладинаца, али је она одложена за 5. јул исте године, а број учесника био је знатно мањи.²⁰

На предлог министра просвете В. Јонића, Београдска општина уступила је, у пролеће 1942, средњим и стручним школама 35.000 квадратних метара необрађеног земљишта. По упутствима Министарства просвете израђен је план за обраду земљишта, а већ у априлу средњошколци су се, опремљени ашовима и лопатама, заједно са својим наставницима упустили у обраду земљишта. На основу одлуке министра Јонића у радовима су били обавезни да учествују, осим болесних и телесно неспособних, сви ученици београдских средњих, грађанских и учитељских школа. Док су њихови наставници и малобројне комшије пратили рад неуморног делања београдских средњошколаца, запуштене пољане претварале су се у баште. На основу одлуке школских власти принос са школског земљишта био је намењен школским кухињама за сиромашне ученике У новинама *Српски народ* почетак радова је прокоментарисан следећим речима: *Рад замашан али пун части: рад наших ученика у обнови и препороду Србије. И себе самих.*²¹ Бразда за браздом, њива за њивом и београдска школска омладина почела је да побеђује природу.

Након три месеца била је уприличена смотре београдских омладинаца. Тога дана, 5 јула, још у рану зору, војничким кораком кренуле су поворке гимназијалаца и гимназијалки са ашовима на раменима, а на челу сваке колоне вијорила се српска застава. Смотра, која се одвијала на пољани крај Дунава, окупила је око 7.000 средњошколаца који су били свечано обучени - ученице су на себи имале ђачке униформе, док су ученици били обучени у дугачке панталоне и беле кошуље са кратким или подвртнутим рукавима. Сви они на главама су имали ђачке капе, а на реверима папирни амблем сачињен специјално за ту прилику. На почетку сваког реда стајали су ударници са ашовима и лопатама на раменима, као и натпис школе.

²⁰ ПМ, ф Други светски рат, инв. бр. ББ. У Педагошком музеју чува се Споменница са свечане смотре ученика средњих школа у Београду сарадника Школске радне службе на име Петра Боснића, ученика другог разреда Десете мушке гимназије у Београду. У потпису - Велибор Јонић, министар просвете, Београд, јул 1942.

²¹ *Смотра средњошколске радне службе - 5 јула 1942 у Београду*, Београд 1942, 6.

У осам часова ујутру све је било спремно за дочек председника Милана Недића и друге званице. Музичка секција полицијске школе свирала је песме и маршеве док му је једна ученица предала амблем смотре, а министар просвете га позвао да изврши смотру средњошколаца. Свечаности су, поред већ поменутих, присуствовали и управник града и председник београдске општине Драгомир Јовановић, помоћник министра Унутрашњих послова Цветан Ђорђевић, потпредседник београдске општине Иван Милићевић, шеф државне пропаганде Ђорђе Периф и помоћник министра просвете Владимир Велмар-Јанковић.²² Омладини се прво обратио министар Јонић: *Господине председниче, Ви видите пред собом београдску средњошколску омладину сврстану у чврсте редове. То је доказ да је српска омладина свесна Ваших речи и да је спас српског народа, у реду, раду и дисциплини. Преко београдске омладине целокупна српска омладина полаже завет да ће Вас и у будуће свим силама својим помагати у Вашим родољубивим напорима за спас Србије и српског народа.*²³ Тачно у 8.30 часова Милан Недић, који је био у пратњи пуковника Милош Масаловића, ускликнуо је *Помози Бог, српска омладино!*, а затим се из младих уста проломило *Бог ти помогао!*

У свом доста дугом говору Недић се, као отац нације, обратио сакупљеној омладини нагласивши да су они синови јуначког народа, да иза њих стоји славна историја Србије и да је потребно да се клоне интернационализма. У даљем излагању је навео да народ пати, да један део комунистичке омладине гине са пушком у руци, а да је њихов задатак да изграде нову Србију у којој ће будућност бити боља и сретнија. Са озбиљним пијететом одао је признање скупљеној омладини која је својим радом обновила *мајку Србију* и позвао је да својим слабачким рукама и великим срцем помогне у уздизање новог живота. Омладини остаје Србија коју треба да воле као што су волели и њихови дедови, а опстанак српског народа, по његовом мишљењу, једино је могућ у сталном раду, узорном реду, гвозденој дисциплини и непомућеној слози. *Јер опстанак српског народа, знајте, једино је могућ у даноноћном раду, узорном реду, гвозденој дисциплини и ничим непомућеној слози. Волите ту много напашену српску земљу, Мајку Србију, жаром своје младићке љубави, као што су је волели ваши дедови и прадедови.*²⁴ Говор је завршио ускликом *Живела мајка Србија, живео српски народ!*

Након говора генерал Недић и друге званице обишли су земљиште које су обрадили ученице и ученици београдских средњих школа, сликали се са ученицима и њиховим наставницима провели са њима извесно време. Том приликом генерал Недић изразио је задовољство због постигнутих резултата. Следећег дана, 6. јула 1942, министар просвете сачинио је наредбу у којој је похвалио на првом месту омладину, затим главног организатора смотре, начелника одељења за средњу наставу Драгомира Симића, као и руководиоца техничког извођења смотре, начелника за физичко васпитање др Милана Стијића, затим све директоре, разредне старешини, надзорнике и професоре. Нагласио је да су за време смотре владали беспрекоран ред и савршена дисциплина и да је школска омладина показала да

²² Исто, 27.

²³ Исто.

²⁴ Исто.

се креће правим путем ка новом друштву, ка Новој Србији. Под духовним вођством просветних власти омладина је постала свесна да у реду, раду и дисциплини стоји напредак и спас Србије, што је ова смотра и сама показала. Ова наредба била је послата свим старешина у свим школама у Србији и објављена у дневној штампи. У једним од новинских чланака у *Српском народу*, 10. јула 1942. било је записано: *Тако смо 5 јула у очима ученика и ученица средњих школа, постројени у чврстим редовима фаланге видели визију Нове Србије и стекли несаломљиво уверење да ће она сутрапостати стварност. Јер нова српска будућност, да ли ће бити светла и лепа, зависи једино и само од српске омладине.*²⁵

За потребе школске радне службе Велмар-Јанковић написао је песму под називом *Војска смене* која је првобитно била објављена у листу *Српски народ* 19. јуна 1942. године. У песми се говори о војсци смене која нову земљу носи, која радом гради Нову Србију и која ће стићи до победе, *Јер заклетву јој полагамо свету, Наше Нове Србије.*

²⁵ Исто, 33.

РЕЗИМЕ

Употреба, или злоупотреба, масовног рада и економска експлоатација Србије била је у вези са Националном службом за обнову Србије у оквиру које су људи одлазили на принудни рад у руднике, били упућивани на рад у Немачку или су радили у Србији на рашчишћавању рушевина и подизању брана.

Током рата рад је посмртан као допринос реализацији националних, привредних и васпитних циљева, Постојале су конкретне материјалне користи које су проистекле из рада, али је он био искоришћен и за политичку индоктринацију која је имала за циљ стварање новог друштва. Ипак, многи историчари се слажу да је Национална служба дала велики допринос у санацији и обнови земље.

Школска радна служба имала је за циљ да се ученици васпитавају у националном духу путем рада у заједници, да се путем друштвеног рада развије национални осећај код омладине и да се рад схвати као извор задовољства и стварања. По мишљењу просветних власти српска омладина је требало да ради на техничком, културном и привредном унапређењу Србије и да кроз тај рад развије љубав према отаџбини.

Прославом која је била организована 5. јула 1942. Влада Милана Недића желела је да покаже на првом месту своју моћ, да омладину и народ убеди у исправност својих политичких ставова, али и да се, на неки начин, приближи немачком окупатору.

Брошура штампана том приликом била је део колаборационистичког система јавног информисања, односно коришћење медија за ширење идеја владајуће политичке елите. Поред немачког Пропагандног одељења „С“ постојало је и Недићево Одељење државне пропаганде које је деловало путем јавних предавања, трибина, изложби, штампе и публикација. У дневним новинама и другим специјалним публикација преносене су грађанима Србије директиве, штампани текстови о напорима и успесима владе, текстови у којима су били изнети идеолошки ставови Недићеве Владе као и натписи о потреби духовног, културног и образовног преображаја српског народа. Целокупна пропаганда је имала информативни карактер, па је и брошура штампана поводом прославе одржане 5. јула 1942. имала за циљ да укаже тежњу Националне службе да се кроз рад омладина спасе нерада и задоји националним духом. Користећи фотографије, делове штампаних текстова и говора, колаборационистичка влада је желела да кроз поједине догађаје, у овом случају смотре, упозна широке народне масе са постигнутим успесима.

У ствари, властима је била намера да створе привид нормалног живота, нормалног функционисања школства и примене васпитних метода. Од школе се очекивало да ради на формирању новог човека погодног за Нову Србију, а омладина је била васпитавана да буде радна, дисциплинована, послушна и одана. У свему томе, поред политичке индоктринације, рад је био главни метод.

Maja NIKOLOVA, MA

**NEDIĆ'S SCHOOL LABOR SERVICE
– A BROCHURE PUBLISHED ON THE OCCASION
OF THE CELEBRATION HELD ON JULY 5th IN 1942**

Summary

The use or misuse of labor mobilization and economic exploitation of Serbia was tied to the National Service for Renewal of Serbia through which people were sent for forced labor to mines, to Germany, or to clear the ruins and build dams in Serbia.

During the war the work was seen as a contribution to realization of national, economic and pedagogical goals. There were material benefits that were the result of that work but the work was also used for political indoctrination that had for its goal creation of the new society. Nevertheless, many historians agree that the National Service contributed significantly to recovery and renewal of the country.

School labor service had for its goal education of pupils in national spirit through work in the community; developing of national feelings in young people through communal work, and for work to be understood as a source of pleasure and as creation. According to the educational officials of that time, Serbian youth had to work on technical, cultural, and economic advancement of Serbia and to develop love towards their homeland through that work.

With the celebration that was organized on July 5th 1942 Milan Nedić's government wanted, in the first place, to show its power, to convince the youth and the people in righteousness of its political views, but also to come close to German occupiers.

The brochure that was published on that occasion was part of the collaboration system of public informing, that is – of media usage for spreading ideas of the ruling political elite. Beside German Propaganda Department "S" there was also Nedić's Propaganda Department that acted through public lectures, discussions, exhibitions, press, and publications. Daily newspapers and other special publications transmitted directives to citizens of Serbia; texts about efforts and successes of the government were published, texts that conveyed ideological views of Nedić's government, so as the texts about the need of spiritual, cultural, and educational transformation of the Serbian people. The whole propaganda had informative character and the brochure that was published on the occasion of the celebration that was held on July 5th in 1942 had for its goal to point out aspiration of the National Service to save the youth from leisure and to uplift their national spirit. By using photographs, parts of the printed texts and speeches, collaborating government wanted broad public to know their successes through certain events, in this case a parade.

Actually, the government's intention was to create an illusion of a normal life, normal functioning of the school, and deployment of educational methods. Schools were expected to work toward creation of a new man suitable for New Serbia, and the youth was trained to be hardworking, disciplined, obedient, and loyal. In all that, beside political indoctrination, the work was the main method.